

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH

2015, tom 37, s. 157–168

<http://dx.doi.org/10.7163/SOW.37.9>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptg.pan.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

ZMIANY STRUKTURY FUNKCJONALNEJ GMIN WIEJSKICH W PÓŁNOCNEJ CZĘŚCI POLSKI (ANALIZA PORÓWNAWCZA LAT 1988 I 2012)

CHANGES IN THE FUNCTIONAL STRUCTURE OF RURAL MUNICIPALITIES IN THE NORTHERN PART OF POLAND IN THE YEARS 1988 AND 2012

Marta GWIAZDZIŃSKA-GORAJ¹ • Sebastian GORAJ¹ • Aleksandra JEZIERSKA-THÖLE²

¹ Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Geodezji i Gospodarki Przestrzennej,
Katedra Planowania i Inżynierii Przestrzennej • Katedra Zarządzania Przestrzenią i Katastru
ul. Prawocheńskiego 15, 10-720 Olsztyn
marta.gwiazdzinska-goraj@uwm.edu.pl • sebastian.goraj@uwm.edu.pl

² Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Wydział Nauk o Ziemi, Katedra Gospodarki Przestrzennej i Turyzmu
ul. Lwowska 1, 87-100 Toruń
alekziej@umk.edu.pl

Zarys treści: Niniejszy artykuł stanowi próbę ukazania przemian funkcjonalnych gmin wiejskich północnej Polski, które nastąpiły w okresie pomiędzy 1988 a 2012 rokiem. Analizą objęte zostały województwa: warmińsko-mazurskie, pomorskie, kujawsko-pomorskie oraz zachodniopomorskie. Stan rozwoju funkcjonalnego obszarów wiejskich północnej Polski z 1988 r. przedstawiono na podstawie wyników klasyfikacji funkcjonalno-przestrzennej zastosowanej przez W. Stole (1993). Do analizy zmian funkcjonalno-przestrzennych w 2012 r. wykorzystano dane z GUS. Klasyfikację obszaru w ujęciu gmin wykonano na podstawie zbioru cech diagnostycznych kwalifikujących gminę do jednego z 5 typów funkcjonalnych nawiązujących do klasyfikacji z 1988 r. (Stola 1993). Wyniki przeprowadzonej analizy potwierdzają, iż struktura funkcjonalno-przestrzenna obszarów wiejskich północnej Polski – podobnie jak w całym kraju – ulega coraz większemu zróżnicowaniu. Obszary wiejskie często stają się obszarami wielofunkcyjnymi, gdzie obok funkcji rolniczej rozwija się działalność pozarolnicza. Istotnym jest, aby rozwój wielofunkcyjny przyczyniał się do tworzenia lepszych warunków życia ludności wiejskiej, zapewniając równocześnie ochronę krajobrazu przyrodniczego i kulturowego.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, struktura funkcjonalna, północna Polska.

Wstęp

Obszary wiejskie charakteryzują się znacznym zróżnicowaniem pod względem uwarunkowań przyrodniczych oraz społeczno-gospodarczych. Bardzo duży wpływ na obecny kierunek rozwoju obszarów wiejskich miała transformacja systemowa w latach 90. oraz wstąpienie

Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. Znajomość uwarunkowań i czynników wpływających na rozwój obszarów wiejskich jest bardzo istotna, ponieważ pozwala na trwały rozwój przy wykorzystaniu ich potencjału. Wpływ poszczególnych czynników oraz ich znaczenie w kształtowaniu struktury funkcjonalnej uzależnione jest od autonomicznych predyspozycji badanego obszaru. Artykuł stanowi próbę ukazania przemian funkcjonalnych obszarów wiejskich w północnej Polsce. Na podstawie wyników delimitacji uwarunkowań przyrodniczych, społeczno-ekonomicznych i historycznych jako zasadniczy obszar badań przyjęto gminy wiejskie z województw: pomorskiego, zachodniopomorskiego, kujawsko-pomorskiego i warmińsko-mazurskiego. Region ten charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem przestrzennym pod względem przyrodniczym, społeczno-ekonomicznym, a przede wszystkim historycznym, stanowi zatem interesujący obszar badań nad zmianami struktury funkcjonalnej. Wybór obszaru nawiązuje też do wcześniejszych badań autorów niniejszego opracowania (Gwiaździńska-Goraj i Jezierska-Thöle 2013) i stanowi ich kontynuację. Ponadto analizą północnej Polski pod względem zmiany układu przestrzennego struktury agrarnej zajmowali się też inni autorzy: R. Rudnicki (2001), J. Falkowski (2003), M. Kluba (2006).

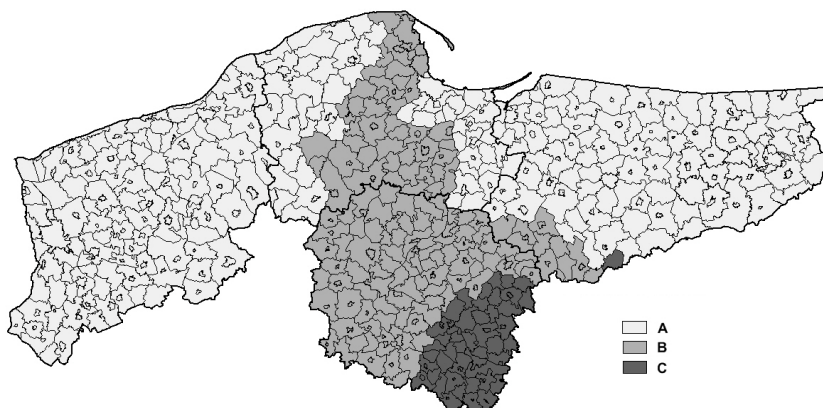
Duży wpływ na rozwój funkcjonalno-przestrzenny analizowanego regionu miały odmiennie uwarunkowania historyczne. Do 1945 r. należał on do trzech odrębnych jednostek terytorialnych: ziemie polskie, ziemie niemieckie oraz Wolne Miasto Gdańsk, co nie było bez znaczenia w jego dalszym rozwoju. Po II wojnie światowej obszar ten znalazł się w całości w granicach państwa polskiego. Charakteryzował się dużym zróżnicowaniem w poziomie rozwoju gospodarczego potęgowanym poprzez jakościowe i ilościowe zmiany zachodzące w gospodarowaniu i warunkach życia na wsi.

Głównym celem badań była próba ukazania kierunków przemian funkcjonalno-przestrzennych w okresie pomiędzy 1988 a 2012 r. oraz zweryfikowania obecnych trendów i wyników z badaniami prowadzonymi w innych okresach i opisanych w literaturze przedmiotu, np. W. Stola (1993), J. Bański (2002, 2007). Obszary wiejskie zgodnie z ogólną tendencją w Polsce coraz częściej stają się obszarami wielofunkcyjnymi, gdzie obok funkcji rolniczej rozwija się działalność pozarolnicza. Jednak, aby rozwój wielofunkcyjny przyczyniał się do tworzenia lepszych warunków życia ludności wiejskiej, zapewniając jednocześnie ochronę krajobrazu przyrodniczego i kulturowego, niezwykle istotna jest znajomość zachodzących procesów na tych obszarach w oparciu o istniejące uwarunkowania lokalne.

Charakterystyka obszarów wiejskich północnej części Polski

Na potrzeby niniejszej pracy do obszarów wiejskich północnej Polski zaliczono gminy wiejskie województw: warmińsko-mazurskiego (100), pomorskiego (98), kujawsko-pomorskiego (127) i zachodniopomorskiego (103). Tak zdefiniowany obszar obejmuje 428 gmin o powierzchni 79 398 km², co stanowi 27% powierzchni kraju i zamieszkały jest przez 18% ludności wiejskiej Polski. Charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem przyrodniczym, historycznym oraz społeczno-ekonomicznym.

Na obecny charakter wsi północnej Polski duży wpływ miała przeszłość historyczna (ryc. 1). W okresie zaborów większa część dzisiejszych ziem polskich traktowana była przez państwa zaborcze jako regiony peryferyjne. Stosunkowo najlepiej rozwinięte gospodarczo były ziemie polskie pod zaborem pruskim. Zdecydowanie gorsza sytuacja była w zaborze austriackim i Królestwie Kongresowym (Bański, 2007 s. 46).

Ryc. 1. Uwarunkowania historyczne rozwoju Polski północnej

A – Królestwo Pruskie, Niemcy w okresie międzywojennym, B – Królestwo Pruskie, Polska w okresie międzywojennym, C – Królestwo Polskie, Polska w okresie międzywojennym.

Historical determinants for development of northern Poland

A – Kingdom of Prussia, Germany in the interwar period, B – Kingdom of Prussia, Poland in the interwar period, C – Kingdom of Poland, Poland in the interwar period.

Źródło/Source: Rudnicki (2001).

Zmiany granic politycznych po I wojnie światowej, wynikające z powstania państwa polskiego, doprowadziły do podziału analizowanego obszaru na trzy odrębne jednostki terytorialne: ziemie polskie, ziemie niemieckie oraz Wolne Miasto Gdańsk. Ziemie należące do Niemiec charakteryzowały się rozwojem rolnictwa opartym na procesach koncentracji ziemi, zmierzającym do wzrostu liczby gospodarstw wysokotowarowych i wysokoprodukcyjnych. Mniej korzystne warunki do rozwoju rolnictwa występowały na terenach należących do Polski (Rudnicki 2001). Po II wojnie światowej analizowany obszar w całości znalazł się w granicach państwa polskiego. Na dalsze jego zróżnicowanie wpływ miało zagospodarowanie byłych majątków poniemieckich i odłogów poprzez utworzenie Państwowych Gospodarstw Rolnych (PGR) (Bański 1999). Największy udział gruntów gospodarstw państwowych w ogólnej powierzchni użytków rolnych był w gminach obecnego województwa zachodniopomorskiego i warmińsko-mazurskiego. Natomiast w województwie kujawsko-pomorskim i pomorskim przeważały gospodarstwa indywidualne.

Po 1989 r. w wyniku przemian społeczno-gospodarczych nastąpiły zmiany w strukturze własności ziemi. W 1991 r. uchwałą Sejmu z dnia 19 października 1991 r. powołana została Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa (AWRSP), której celem było przejście w zarząd, a następnie rozdysponowanie i restrukturyzacja ziem i majątku PGR oraz Państwowego Funduszu Ziemi (PFZ) (Gwiaździńska 2004). Grunty przejęte przez AWRSP były bardzo zróżnicowane przestrzennie, co determinowało kierunki i tempo ich restrukturyzacji. W wyniku przekształceń własnościowych doszło do wydzielenia gmin wiejskich – głównie w województwie zachodniopomorskim i warmińsko-mazurskim – o wysokiej koncentracji gruntów popegeerowskich i strukturze sektora rolniczego posiadającego cechy rolnictwa wielkoobszarowego, opartego na najmniej sile roboczej. Jednocześnie gminy te charakteryzują się niskim poziomem kapitału społecznego. Jest to wynikiem z jednej strony schedy po gospodarce uspołecznionej, gdzie duża podaż siły roboczej (słabo wykwalifikowanej i często biernej postawie wobec pracy) przy niskim popycie na pracę powodowała najwyższe w kraju niezrównoważenie rynku pracy. Z drugiej zaś strony, postępujące migracje

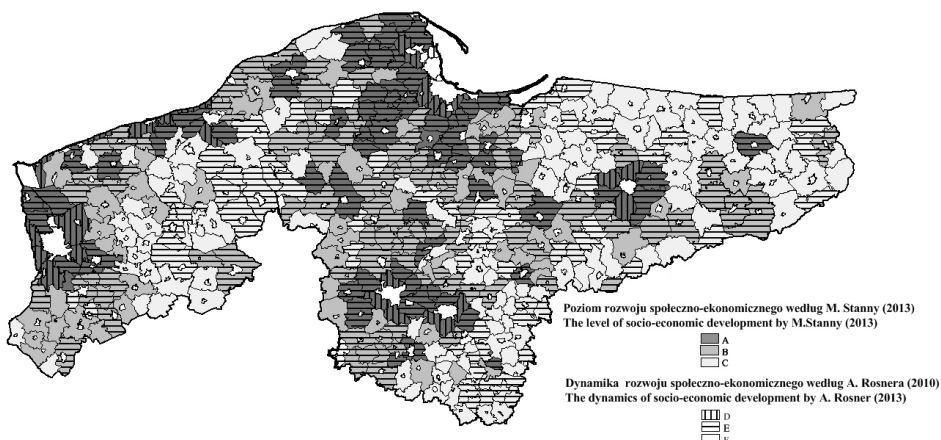
powojenne przyczyniły się do przerwania ciągłości historycznej tradycyjnych form aktywności społecznej (Stanny 2013, s. 206–207). Ponadto teren ten cechuje swoista mozaika ludności, która jest wynikiem przesiedleń po II wojnie światowej. Nieco inny charakter w obrębie analizowanego obszaru posiadają gminy wiejskie województw pomorskiego i kujawsko-pomorskiego, w których dominowało rolnictwo indywidualne. Według M. Stanny (2013) w dużej mierze gminy tam położone charakteryzują korzystne proporcje gospodarcze z relatywnie zbilansowanym rynkiem pracy, a jednocześnie jest to obszar o utrwalonych wzorcach społecznych.

Kolejnym ważnym czynnikiem wpływającym na rozwój obszarów wiejskich w północnej Polsce jest duże zróżnicowanie uwarunkowań przyrodniczych. Według podziału fizycznogeograficznego Polski J. Kondrackiego (1988, 1998) badany obszar należy do Niżu Środkowoeuropejskiego oraz do Niżu Wschodniobałtycko-białoruskiego. W ramach tych dwóch jednostek można wyróżnić zbliżone do siebie pod względem geomorfologicznym obszary. Na podstawie oceny warunków przyrodniczych przeprowadzonych za pomocą wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej *jrupp* (według IUNG w Puławach) można wskazać miejsca o bardzo korzystnych i korzystnych warunkach dla rozwoju rolnictwa (powyżej 80 pkt) (Rudnicki 2001). Warunki takie odnotowano przede wszystkim w gminach położonych na terenie Żuław Wiślanych, Równiny Pyrzycko-Starogardzkiej, Pojezierza Chełmińskiego, Równiny Inowrocławskiej i Pojezierza Kujawskiego. Najmniej korzystne warunki według wskaźnika *jrupp* (poniżej 40 pkt) odnotowano w gminach zlokalizowanych w obrębie Równiny Kurpiowskiej, Pojezierza Kaszubskiego, Równiny Charzykowskiej i Równiny Augustowskiej.

Poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego określono na podstawie wyników badań A. Rosnera (2010) i M. Stanny (2013). Najwyższy poziom osiągnęły gminy wiejskie położone w województwie pomorskim, a najniższy w województwie warmińsko-mazurskim (ryc. 2). Według M. Stanny (2013) poziom rozwoju obszarów wiejskich w Polsce wykazuje podwójne spolaryzowanie. Z jednej strony obszary wiejskie zachodniej części kraju odznaczają się relatywnie wyższym poziomem rozwoju niż części wschodniej, a ponadto wyższym poziomem rozwoju charakteryzują się gminy koncentrujące się w strefach podmiejskich ośrodków regionalnych. Podobne zróżnicowanie przestrzenne wykazują gminy pod względem dynamiki zmian społeczno-gospodarczych (Rosner 2010).

Przegląd literatury i metodologia pracy

Problematyka z zakresu przemian struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich Polski jest przedmiotem licznych prac i obejmuje zarówno opracowania dotyczące całego kraju, jak i wybranych regionów. Metodologicznym aspektem tego zagadnienia zajmowali się J. Kostrowicki (1976), A. Stasiak (1989), J. Falkowski (1993), J. Bański (2002, 2007), M. Wójcik (2012). Ważną rolę w badaniach zróżnicowania struktury przestrzennej obszarów wiejskich Polski w wymiarze ich wielofunkcyjności stanowi opracowanie W. Stoli (1997) na temat klasyfikacji funkcjonalnej obszarów wiejskich. Badania te kontynuowane były na przełomie lat 1999/2000 przez W. Stolę i J. Bańskiego przy zastosowaniu możliwie analogicznych metod, co pozwoliło na zachowanie porównywalności wyników badań. Funcje obszarów wiejskich były przedmiotem badań J. Bańskiego (2007), T. Komornickiego i P. Śleszyńskiego (2008), i J. Rakowskiej (2013). Jednocześnie należy zwrócić uwagę na opracowania z zakresu rozwoju funkcjonalnego obsza-

Ryc. 2. Dynamika i rozwój społeczno-ekonomiczny gmin wiejskich północnej części Polski

A – korzystny, B – przeciętny, C – niekorzystny, D – wybitnie rozwinięte i dynamicznie rozwijające się, E – przeciętnie rozwinięte i przeciętnie rozwijające się, F – o cechach peryferyjnych.

Dynamics and socio-economic development of rural municipalities in northern Poland

A – favorable, B – average, C – adverse, D – notably developed and rapidly developing, E – moderately developed and moderately developing, F – of peripheral characteristics.

Źródło/Source: Stanny (2013), Rosner (2010).

rów wiejskich na poziomie regionalnym (Biczkowski 2005, Gwiaździńska-Goraj i Goraj 2010, Kacprzak i Maćkiewicz 2011, Kluba i Jezierska-Thöle 2010, Śleszyński 2012).

Do analizy wybrano rok 1988 – jako początek przemian społeczno-ekonomicznych oraz 2012 prezentujący stan bieżący po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Tak długi okres pozwolił na analizę zmian, jakie miały miejsce na obszarze północnej Polski. Zróżnicowanie z 1988 r. przedstawiono na podstawie wyników klasyfikacji funkcjonalno-przestrzennej zastosowanej przez W. Stołę (1993), która wyróżniła 14 klas funkcjonalnych, a następnie połączyła je w 5 dużych grup pod względem przewagi jednej lub kilku określonych funkcji:

- 1) grupa o przewadze funkcji rolniczych,
- 2) grupa o równorzędnym udziale różnych funkcji,
- 3) grupa o przewadze leśnictwa,
- 4) grupa o przewadze funkcji turystyczno-wypoczynkowych,
- 5) grupa o przewadze funkcji przemysłowych lub silnie zurbanizowanych (Bański 2003, Jezierska-Thöle 2006, Goraj i Gwiaździńska-Goraj 2010).

Do analizy zróżnicowania funkcjonalno-przestrzennego obszarów wiejskich północnej Polski w 2012 r. wykorzystano dane z Głównego Urzędu Statystycznego. Klasyfikację obszarów funkcjonalnych w skali gmin wykonano na podstawie zbioru cech diagnostycznych kwalifikujących gminę do jednego z 5 typów funkcjonalnych nawiązujących do klasyfikacji z 1988 r. W. Stoli (1993). Jednakże do analizy z 2012 r. nie można było zastosować tych samych wskaźników co w 1988 r. ze względu na brak danych statystycznych. Spowodowało to konieczność modyfikacji wskaźników i metody badawczej zastosowanej przez W. Stołę (1993). Zastosowano więc analogicznie te same typy funkcjonalne. Każda gmina wiejska była kwalifikowana do odpowiedniego typu funkcjonalnego za pomocą mierników, możliwie zbliżonych do tych z 1988 r. Dobór wskaźników do analizy za 2012 r. przeprowadzono na podstawie badań W. Stoli (1993, 2002), J. Bańskiego (2002, 2003, 2007), J. Falkowskie-

go (1993), M. Gwiaździńskiej (2004), A. Jezierskiej-Thöle (2006) oraz M. Gwiaździńskiej-Goraj, S.Goraj (2011).

Do klasyfikacji wybrano następujące wskaźniki, przyjmując dla nich określone wartości progowe:

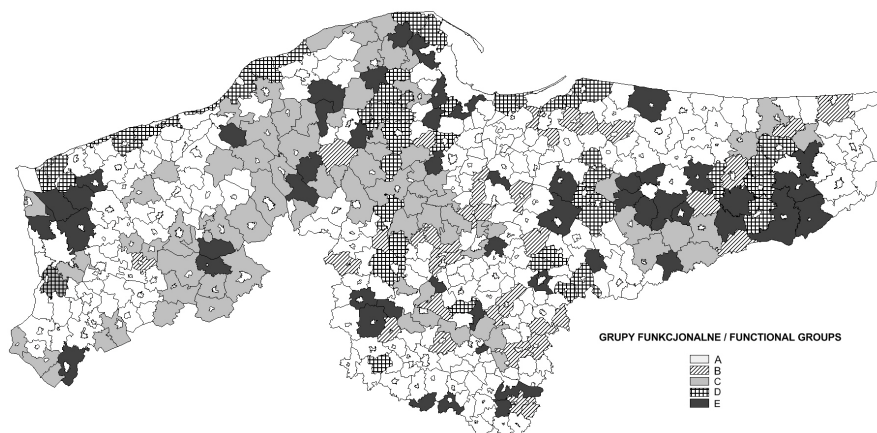
- gęstość zaludnienia (2012),
- liczba zarejestrowanych podmiotów gospodarczych w systemie REGON na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym (2012),
- udział użytków rolnych w powierzchni ogólnej (2012),
- udział gospodarstw rolnych prowadzących wyłącznie działalność rolniczą (2010),
- liczba miejsc noclegowych na 1000 mieszkańców (2012),
- liczba obiektów noclegowych na 100 km² (2012),
- udział lasów w powierzchni ogólnej gminy (2012).

Podobnie jak w metodzie W. Stoli (1993) wskaźniki poddano normalizacji. Następnie podzielono je na odpowiednie grupy funkcjonalne i określono ich wartości progowe. Na ich podstawie dokonano klasyfikacji poszczególnych gmin. Jednocześnie przyjęto założenie: jeśli w gminie więcej niż jedna grupa funkcjonalna spełniała przyjęte wartości progowe, kwalifikowano ją do grupy „o równorzędnym udziale różnych funkcji”.

Wyniki badań

Na strukturę funkcjonalno-przestrzenną obszarów wiejskich mają wpływ zarówno uwarunkowania zewnętrzne, takie jak globalizacja czy integracja europejska, jak i uwarunkowania wewnętrzne, tzn. historyczne, przyrodnicze, kulturowe czy społeczno-ekonomiczne. Ich wpływ oraz znaczenie w kształtowaniu struktury funkcjonalnej uzależnione jest od indywidualnych predyspozycji dla rozwoju analizowanego obszaru. Początkowo w Polsce na większości obszarów wiejskich dominowała funkcja rolnicza, a jeżeli występowały inne funkcje, to sprowadzały się one zazwyczaj do prostych, podstawowych działalności, jak: eksploatacja surowców mineralnych, przetwórstwo produktów pochodzących z powyższej działalności czy też rzemiosło obsługujące mieszkańców wsi (Kostrowicki 1976, Stola 1987). Struktura przestrzenna obszarów wiejskich miała głównie charakter monofunkcyjny. Jednak zmiany jakościowe i ilościowe zachodzące w sposobach gospodarowania i warunkach życia na wsi spowodowały, iż obszary wiejskie coraz bardziej ulegały zróżnicowaniu. Według badań W. Stoli (1993) w latach 80. wiodącymi funkcjami obszarów wiejskich Polski, zarówno w znaczeniu częstotliwości występowania, jak i nastawienia na zaspokojenie potrzeb zewnętrznych były: spośród funkcji bioprodukcyjnych – rolnictwo i leśnictwo, funkcji technoprodukcyjnych – przemysł, a spośród funkcji usługowych – turystyczno-wypoczynkowe i mieszkaniowe.

Analizując przestrzennie strukturę funkcjonalną obszarów wiejskich północnej Polski z 1988 r. (ryc. 3), można stwierdzić, że w regionie tym przeważały funkcje bioprodukcyjne. Funkcja rolnicza dominowała w województwie zachodniopomorskim (55%), kujawsko-pomorskim (55%) i warmińsko-mazurskim (50%), zaś najniższy udział cechował gminy w województwie pomorskim (40%). Według W. Stoli (1993) na tym terenie można wyróżnić dwa typy rolnictwa: (1) rolnictwo cechujące się dużymi nakładami kapitału i pracy oraz przeważnie średnią produktywnością i wysokim stopniem towarowości, które koncentrowało się w gminach rolniczych województwa zachodniopomorskiego

Ryc. 3. Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski Północnej w 1988 r.

A – o przewadze funkcji rolniczych, B – o równorzędnym udziale różnych funkcji, C – o przewadze leśnictwa, D – o przewadze funkcji turystyczno-wypoczynkowych, E – o przewadze funkcji pozarolniczych – przemysłowych, mieszkalnych, usługowych.

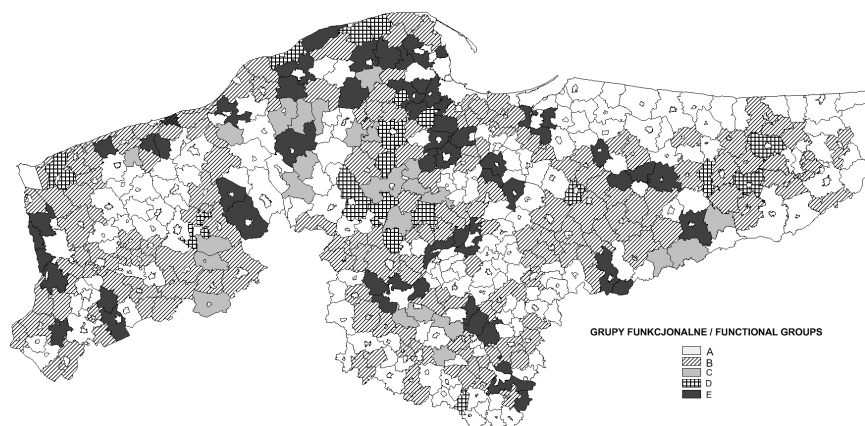
Functional classification of rural municipalities of northern Poland in 1988

A – with predominance of agriculture, B – with equal share of different functions, C – with predominance of forestry, D – with predominance of tourist and recreational functions, E – with predominance of non-agricultural functions: industrial, residential and service.

Źródło/Source: Stola (1993).

i warmińsko-mazurskiego, (2) rolnictwo indywidualne zaliczane do typów rolnictwa rynkowego, kapitałochłonnego, produktywnego i towarowego skoncentrowane w gminach położonych przede wszystkim w rejonie Dolnego Powiśla i Kujaw. W przypadku obu typów rolnictwa obszary te charakteryzowały najkorzystniejsze warunki dla rozwoju rolnictwa w analizowanym regionie. Funkcja leśna przeważała w gminach położonych na terenie kompleksów leśnych: Puszczy Boreckiej, Puszczy Napiwodzko-Ramuckiej, Borach Tucholskich. Największe znaczenie odgrywała ona w województwie pomorskim i zachodniopomorskim. Kolejną ważną grupę stanowiły funkcje pozarolnicze: przemysłowe, mieszkalne i usługowe, do których zakwalifikowano 11% gmin omawianego obszaru. Porównywalne znaczenie miała grupa funkcjonalna o przewadze funkcji turystyczno-wypoczynkowych, która również była reprezentowana przez 11% gmin badanego regionu. Funkcja ta rozwinęła się na terenach nadmorskich i pojeziernych, ze względu na korzystne warunki dla rozwoju turystyki i wypoczynku (bliskość morza bądź jezior, lasów, a także urozmaicona rzeźba terenu). Funkcja turystyczno-wypoczynkowa przeważała na Pojezierzu Mazurskim oraz w gminach nadmorskich. Kolejną grupę stanowiły gminy, w których występował równorzędny udział różnych funkcji i stanowiły one 8% wszystkich jednostek. Zlokalizowane były one głównie na terenie województwa kujawsko-pomorskiego.

Analiza przestrzenna struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich północnej części Polski z 2012 r. pozwala stwierdzić, iż przeważały gminy o funkcjach bioprodukcyjnych, które stanowiły 39% ogółu analizowanych jednostek (ryc. 4). Funkcja rolnicza dominowała w 160 gminach omawianego regionu, zaś leśna w 25 gminach. Funkcja rolnicza, mierzona odsetkiem jednostek w ogólnej liczbie gmin wiejskich poszczególnych województw, największy udział miała w regionie kujawsko-pomorskim (46%) oraz warmińsko-mazurskim (44%). Bardzo ważną grupę stanowiły również gminy o równorzędnym udziale różnych funkcji, które stanowiły 39% ogólnej liczby gmin wiejskich analizowane-

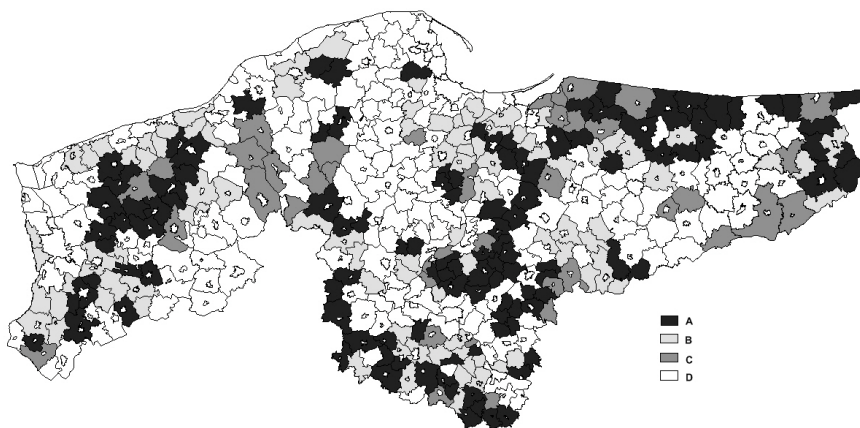
Ryc. 4. Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich północnej części Polski w 2012 r.

A – o przewadze funkcji rolniczych, B – o równorzędnym udziale różnych funkcji, C – o przewadze leśnictwa, D – o przewadze funkcji turystyczno-wypoczynkowych, E – o przewadze funkcji pozarolniczych: przemysłowych, mieszkalnych, usługowych.

Functional classification of rural municipalities of northern Poland in 2012

A – with predominance of agriculture, B – with equal share of different functions, C – with predominance of forestry, D – with predominance of tourist and recreational functions, E – with predominance of non-agricultural functions: industrial, residential and service.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.stat.gov.pl • Source: own elaboration based on www.stat.gov.pl

Ryc. 5. Przemiany przestrzenne funkcji rolniczych obszarów wiejskich północnej Polski

A – o przewadze funkcji rolniczych zarówno w 1988 i 2012 roku, B – o przewadze funkcji rolniczych w 1988 r. a w 2012 r. inna grupa funkcjonalna, C – inna grupa funkcjonalna w 2012 r. a w 1988 r. o przewadze funkcji rolniczych, D – inne.

Spatial transformation of agricultural functions in rural municipalities of northern Poland

A – predominantly agricultural functions in both 1988 and 2012, B – predominantly agricultural functions in 1988 and different functional group in 2012, C – other functional group in 2012 and in 1988 predominantly agricultural functions, D – other.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.stat.gov.pl • Source: own elaboration based on www.stat.gov.pl

go obszaru i przeważały w woj. zachodniopomorskim i pomorskim. Funkcje pozarolnicze (przemysłowe, mieszkalne, usługowe) stanowiły 14% gmin i przestrzennie koncentrowały się w sąsiedztwie dużych miast. Największą rolę ta grupa funkcji odgrywała w województwie pomorskim (23%), zaś najmniejszą w warmińsko-mazurskim (9%). Grupa

Tabela 1. Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich północnej Polski

Numer grupy	Grupy funkcjonalne	1988*		2012**	
		liczba	udział (%)	liczba	udział (%)
1.	o przewadze funkcji rolniczych	218	51	160	37
2.	o równorzędnym udziale różnych funkcji	79	18	166	39
3.	o przewadze leśnictwa	52	12	25	6
4.	o przewadze funkcji turystyczno-wypoczynkowych	45	11	18	4
5.	o przewadze funkcji pozarolniczych: przemysłowych, mieszkalnych, usługowych	34	8	59	14

Źródło: *Stola (1993), **opracowanie na podstawie własnych badań

funkcjonalna o przewadze funkcji turystyczno-wypoczynkowych występowała tylko w 4% gmin wiejskich badanego obszaru.

Analiza porównawcza klasyfikacji przeprowadzonej dla roku 1988 i 2012 wykazuje zmiany w strukturze funkcjonalnej obszarów wiejskich północnej Polski. Spadek liczebności jednostek odnotowano w trzech grupach funkcjonalnych: o przewadze funkcji leśnej, turystyczno-wypoczynkowej oraz rolniczej (tab. 1). Pomimo istotnego spadku liczby gmin o wiodącej funkcji rolniczej grupa ta nadal ma duże znaczenie w stosunku do pozostałych grup. Świadczy to o silnym powiązaniu pomiędzy korzystnymi uwarunkowaniami przyrodniczymi w tych gminach a znaczeniem funkcji rolniczej. Porównując zmiany w zakresie funkcji rolniczej, wykonano rycinę obrazującą przemiany przestrzenne w tej grupie jednostek (ryc. 5). Zaznaczono gminy, w których zarówno w 1988, jak i 2012 r. dominowała funkcja rolnicza, a także gminy, w których nastąpiło przesunięcie z funkcji rolniczej na inną oraz sytuacja odwrotna. Na tej podstawie możemy zaobserwować, że w 2012 r. wystąpiło większe skoncentrowanie gmin o funkcji rolniczej niż w 1988 r.

Rozwój funkcji rolniczej powinien być ukierunkowany na ściślejsze powiązanie z rozwojem przetwórstwa rolno-spożywczego, przy czym nie powinien on wpływać niekorzystnie na stan środowiska przyrodniczego. W omawianym okresie ponad dwukrotnie wzrosła liczba gmin, w których udział różnych funkcji jest równorzędny. Stan ten jest zgodny z ogólną tendencją i świadczy o coraz większym zróżnicowaniu gmin wiejskich północnej Polski. Na zróżnicowanie przestrzenne struktury funkcjonalnej w 2012 r. miały wpływ przede wszystkim uwarunkowania społeczno-gospodarcze. Pod względem analizy rozmieszczenia funkcji wyraźnie widać, że przeklasyfikowaniu uległy głównie gminy wiejskie województwa warmińsko-mazurskiego oraz zachodniopomorskiego. Coraz większe zróżnicowanie obszarów wiejskich wynika m.in. z równorzędnego znaczenia dwóch lub więcej grup funkcjonalnych na terenie jednej gminy. W porównaniu z 1988 r. niemal dwukrotnie wzrosła również liczba gmin o charakterze pozarolniczym (funkcje: przemysłowe, mieszkalne i usługowe), które w 2012 r. stanowiły już 14% ogółu gmin objętych analizą. Oznacza to, iż gminy wiejskie ulegają coraz większemu zróżnicowaniu pod względem funkcjonalnym.

Podsumowanie

Struktura funkcjonalno-przestrzenna obszarów wiejskich w Polsce, w tym w omawianej części północnej, charakteryzuje się coraz większym zróżnicowaniem. Obszary wiejskie, które jeszcze w latach 80. miały charakter monofunkcyjny, coraz częściej stają się obszarami wielofunkcyjnymi, gdzie obok funkcji rolniczej rozwija się działalność pozarolnicza. Analiza porównawcza klasyfikacji przeprowadzonej dla 1988 i 2012 roku wykazuje na zmiany zachodzące w strukturze funkcjonalnej obszarów wiejskich północnej Polski. Spadek liczebności gmin odnotowano tam, gdzie przeważały funkcje leśne, turystyczno-wypoczynkowe oraz rolnicze. Pomimo tego ostatnia z wymienionych grup ciągle cechuje się dużym udziałem w stosunku do pozostałych. Porównując gminy, w których rolnictwo dominowało w 1988 i 2012 r., zauważa się, jak istotne znaczenie dla rozwoju i utrzymania wiodącej roli funkcji rolniczej mają korzystne warunki przyrodnicze. Funkcja ta dominowała i ciągle przeważa na terenie: Żuław Wiślanych, Równiny Pyrzycko-Starogardzkiej, Pojezierza Chełmińskiego, Równiny Inowrocławskiej i Pojezierza Kujawskiego, które to tereny cechują bardzo korzystne i korzystne warunki dla rozwoju rolnictwa, określone według wskaźnika IUNG (powyżej 80 pkt). Dominacja funkcji rolniczej zaznacza się ponadto w gminach, gdzie występowała koncentracja obszarów gruntów popegeerowskich, o strukturze sektora rolniczego posiadającego cechy rolnictwa wielkoobszarowego, opartego na najmniejszej sile roboczej (głównie w województwie zachodniopomorskim i warmińsko-mazurskim). Szansę rozwoju funkcji rolniczej można upatrywać w rolnictwie ekologicznym czy gospodarce żywnościowej. Według M. Hałamskiej (2011) rozwój obszarów wiejskich postrzegany jest obecnie poprzez wielofunkcyjne rolnictwo i powrót do tradycyjnych technologii i wyrobów. Ma ponadto gwarantować lepsze środowisko życia, utrzymując w dobrym stanie środowisko naturalne i wiejskie krajobrazy dla przyszłych pokoleń. Wiejskość ma stanowić główny atrybut rozwoju obszarów wiejskich. Stwierdzenie to jest zgodne z zapisami dotyczącymi obszarów wiejskich w *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, gdzie ważnym czynnikiem rozwoju obszarów wiejskich jest kształtowanie i ochrona krajobrazu kulturowego oraz przyrodniczego. Jest to bardzo ważne działanie w kształtowaniu struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich, aby w wyniku procesu rozwoju wielofunkcyjnego nie zatraciły swojego charakteru, jako że czyni je to unikalnymi w skali kraju i Unii Europejskiej. Pamiętać przy tym należy, iż rozwój społeczno-ekonomiczny powinien opierać się nie tylko na produkcji rolnej, ale i na przedsiębiorczości pozarolniczej, gdyż dopiero takie połączenie sprzyjać będzie rozwojowi danego regionu (Zegar 2003). Na podstawie przeprowadzonej analizy porównawczej przemian struktury funkcjonalno-przestrzennej obszarów wiejskich północnej Polski zauważa się znaczący (ponad dwukrotny) wzrost liczby gmin, w których udział różnych funkcji jest równorzędny. Stan ten jest zgodny z ogólną tendencją w Polsce i ma on bardzo duże znaczenie dla przyszłego rozwoju obszarów wiejskich tego obszaru.

Literatura

- Bański J., Stola W.**, 2002, *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich, 3, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Bański J.** 2007, *Typy obszarów funkcjonalnych w Polsce*, http://www.igipz.pan.pl/tl_files/igipz/ZGWiR/Projekty/Ekspertyza_typologia.pdf.
- Bański J.**, 2003, *Transforming the functional structure of Poland's rural areas*, [w:] J. Bański, J. Owsński (red.), *Alternatives for European Rural Areas*, ERDN, 1, IERIGŻ, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 19–37.
- Biczkowski M.**, 2005, *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, a proces przekształceń struktury agrarnej na obszarach wiejskich województwa warmińsko-mazurskiego w okresie transformacji systemowej*, [w:] E. Pałka (red.), *Funkcje obszarów wiejskich*, Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, Kielce, s. 223–233.
- Churski P.**, 2002, *Problem areas and support areas in polish regional Policy*, [w:] S. Ciok, D. Ilnicki (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, t. VI, Uniwersytet Wrocławski, Instytut Geograficzny, Zakład Geografii Społecznej i Ekonomicznej, Zakład Zagospodarowania Przestrzennego, Wrocław.
- Falkowski J.**, 1993, *Przekształcenia funkcjonalno-strukturalne i przestrzenne obszarów wiejskich Polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Falkowski J.**, 2003, *Changes in the landscape of the Gdansk Pomerania and Kujawy Regions under the influence of industrialization, technical infrastructure, tourism and recreation*, [w:] M. Jones (red.), *European landscapes: from mountains to sea*, Huma Publishers, Tallinn, s. 37–44.
- Gwiaździńska, M.**, 2004, *Przemiany społeczno-gospodarcze obszarów wiejskich województwa warmińsko-mazurskiego*, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, 221, Olsztyn.
- Gwiaździńska-Goraj M., Jezierska-Thöle A.**, 2013, *The functional development in Poland*, Journal of Settlements and Spatial Planning (JSSP), 4, 1, s. 53–58.
- Gwiaździńska-Goraj M., Goraj S.**, 2011, *Przekształcenia funkcjonalne obszarów wiejskich województwa warmińsko-mazurskiego*, Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, 20, Wrocław.
- Gwiaździńska-Goraj M., Goraj S.**, 2013, *The contribution of the natural environment to sustainable development on the example of rural areas in the Region of Warmia and Mazury*, Journal Rural Development, 6, s. 266–271.
- Gwiaździńska-Goraj M., Jezierska-Thöle A.**, 2013, *Zmiany w strukturze pracujących i bezrobocia na obszarach wiejskich Polski Północnej i Zachodniej oraz Niemiec Wschodnich*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica socio-oeconomica, 13, s. 115–132.
- Halamska M.**, 2011, *Wiejskość jako kategoria socjologiczna*, Wieś i Rolnictwo, 1 (150), s. 37–54.
- Jezierska-Thöle A.**, 2006, *Przekształcenia funkcjonalno-przestrzenne obszarów wiejskich Pomorza Nadwiślańskiego w latach 1988–2002*, Wyd. UMK, Toruń.
- Kacprzak E., Maćkiewicz B.** (red.), 2011, *Gospodarka rolna w aglomeracji poznańskiej*, Biblioteka Aglomeracji Poznańskiej, 16, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Kluba M., Jezierska-Thöle A.**, 2010, *Przestrzenne zróżnicowanie poziomu i struktury dofinansowania rolnictwa środkami unijnymi w województwie kujawsko-pomorskim*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów i Agrobiznesu, 12, 2, s. 117–122.
- Kluba M.**, 2006, *Przemiany struktury obszarowej indywidualnych gospodarstw rolnych a poziom rozwoju społeczno-gospodarczego na przykładzie województwa pomorskiego* [w:] B. Głębocki,

- E. Kacprzak (red.), *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa - sukcesy i niepowodzenia*, Bo-gucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s.103–111.
- Komornicki T., Śleszyński P.**, 2008, *Struktura funkcjonalna gmin a postępy w pracach planistycznych (2004–2006)*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 33, 3, s. 53–75.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, http://www.mir.gov.pl/rozwoj_regionalny/polityka_przestrzenna/kpz/strony/koncepcja_przestrzennego_zagospodarowania_kraju.aspx.
- Rakowska J.**, 2013, *Klasyfikacja obszarów – kryteria, definicje, metody delimitacji. Studium metodologiczno-statystyczne*, Wydawnictwo Wieś Jutra, Warszawa.
- Rosner A.**, 2010, *Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich* [w:] M. Stanny i M. Drygas (red.), *Przestrzenne, społeczno-ekonomiczne zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 11–27.
- Rudnicki R.**, 2001, *Zmiany układu przestrzennego struktury agrarnej Polski Północnej w latach 1988–1998 (Uwarunkowania – dynamika – kierunki)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Stanny M.**, 2013, *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Stola W.**, 1993, *Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski*, Dokumentacja Geograficzna, 3, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Śleszyński P.**, 2012, *Klasyfikacja gmin województwa mazowieckiego*, *Przegląd Geograficzny* 84, 4, s. 559–576.
- Wójcik M.**, 2012, *Geografia wsi w Polsce. Studium zmiany podstaw teoretyczno-metodologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Zegar J.**, 2003, *Kierowanie zrównoważonym rozwojem społeczno-gospodarczym (ekorozwojem)*, Monografie i Opracowania, SGH, Warszawa.

Summary

The issue of transformation in the functional structure of rural areas in Poland has been the subject of numerous studies covering both the research concerning entire country as well as selected regions. This article is an attempt to show the functional changes of rural municipalities in northern Poland, which took place in the period between 1988 and 2012. The analysis covered rural municipalities of the Warmińsko-mazurskie, Pomorskie, Kujawsko-Pomorskie and Zachodniopomorskie Voivodeships. The condition of functional development of rural areas of northern Poland in 1988 was presented basing on the functional and spatial classification applied by W. Stola. In order to analyze the functional and spatial changes in the rural areas of northern Poland in 2012, data from the Central Statistical Office was used. Classification of functional areas on a municipal scale was implemented incorporating a set of diagnostic features classifying a given municipality to one of the 5 functional types referring to the classification of 1988. Results of the analysis prove that spatial and functional structure of rural areas in northern Poland is becoming more differentiated. Rural areas are increasingly evolving into multifunctional areas – in which apart from the agricultural function - non-agricultural activities are developing. However, it is very important that the multifunctional development would contribute to improving living conditions of rural population, at the same time providing protection of natural and cultural landscape.